

Mandom, mod och mogne män

1800-talets läroverk fostrade morgondagens män till blivande makthavare som skulle kunna behärska sin kropp och ett språkligt och symboliskt rum. Lärarvåld, pennalism och krigsfostran hörde till vardagen. Men för dem som härdade ut hägrade "härliga lagrar" och ett brödraskap för livet. Läroverken var en viktig del av borgerlighetens genusformering.

Piltarna fingo sålunda nu skruda sig i de blå sammetsmössorna med den blågula kokarden, föremålet för många års längtan. Den underbara dagen var inne. Man var ju vid "läris", fick manliga lärare; kjolregementet var slut, en stor dag i sanning.²

Ja, i 1800-talets läroverk härskade minsann inget "kjolregemente". Gruppgrafier från lärarkollegier visar allvarliga och respektingivande **män** utrustade med bildningsborgerskapets manliga attribut, mörka kostymer, höga hattar, plommonstop, käppar, galoscher och välansade mustascher. Till läroverkets helt igenom enkönade mansvärld kom de små gossarna från småskolans kvinnovärld, flickskolans förberedande klasser eller från privatundervisning i familjens kvinnliga sfär. I läroverket skulle deras manliga könsidentitet utformas och bekräftas.

Under 1800-talets stora samhällsomvandling fick utbildning och skolkunskaper allt större betydelse, och många nya makthierarkier byggdes upp med formell utbildning som grund. Här fick just läroverken en nyckelroll, eftersom en avlagd studentexamen gjordes till inträdeskrav för alla högre fackskolor. Industrisamhällets alla nya professionella måste likaväl som de gamla traditionella ämbetsmännen således passera genom den lärda skolan.³ Under 1860-talet ökade antalet läroverk drastiskt, fler pojkar fick tillträde och fler lärare anställdes. Men trots detta var läroverkspojkar en utvald grupp på mellan tre och fem procent av landets manliga ungdom.⁴ Den efterlängttade skolmössan var en symbol för den utvaldheten.

Läroverkspojkar kom till allra största delen (ca 85 procent år 1915) från borgerliga hem.⁵ Våra fallstudier av två läroverk tyder på

att en ännu större andel av dem (drygt 90 procent) som vuxna själva skulle komma att ingå i någon av borgerlighetens olika delar.⁶ Läroverken var således ett instrument för borgerlighetens klassformering och sociala reproduktion, men dessa skolor kom också att spela en viktig roll för framväxten av ett nytt genusystem under 1800-talets andra hälft. Under denna period, när kvinnor började ställa krav på utbildningsrätt, arbetsrätt, rösträtt och organisationsrätt började de traditionella relationer mellan könen att luckras upp. Nya arbetsområden öppnades för kvinnorna och i familjen undergrävdes den borgerlige mannens självklara auktoritet i samma grad som kontrollen över barnens uppfostran övertogs av modern under barnets första år och därefter av statens skolor.⁷ Det betydde att gamla definitioner av både manligt och kvinnligt började ifrågasättas, och vid århundrades slut befann sig enligt t ex Michael Kimmel maskuliniteten runt om i den industrialiserade världen i ett kristillstånd.⁸ Men det svenska läroverket blev något av en sista manlig bastion, och just här var det särskilt viktigt att hålla ställningarna, eftersom läroverket också var en förgård till den vetenskapliga världen, den nya tidens ideologiska maktcentrum. Därmed utestängdes kvinnorna från maktens kunskap. Att sedan den ideologiska könsmaktens program nu skrevs om ändrade ingenting i sak: den kvinnliga underordningen var i grunden oförändrad.

*Lärarvåld och pennalism
vapenexercis och slagsmål*

Än så länge förvägrades kvinnor rätten att undervisa och att undervisas inom den lärda sko-

lans ram.⁹ Här skulle de unga gossarna fostras till män av män. Vilka manlighetsideal frodades då där? Detta skall vi diskutera i denna artikel. Vår framställning bygger i första hand på kollegieprotokoll från Västerås högre allmänna läroverk, memoarer, skolminnen och dagböcker.

Den del av 1800-talets maktkamp som utspelades på den offentliga arenan var i mycket en kamp mellan män - mellan adelsmän och en ny tids manliga entreprenörer, mellan herrar och bönder, mellan ämbetsmän av den gamla stammen och nya professionella män, mellan borgarklassens och arbetarklassens män. Den politiska historien är alltså bildligt talat en manlig uppgörelse på många fronter. Men också i det vardagliga livets strukturer ställdes 1800-talets män i bokstavlig mening inför många konflikter, och det gällde även läroverkspojken. Skollivet präglades bl a av mycket handgripliga kraftmätningar:

Mången lärare kände sig först riktigt nyter och glad, när han med rottingen genompryglat någon syndare. Värre tortyr än slag med rottingen var somliga lärares vana att utdela kraftiga örfilar eller att med grov hand gripa tag i den felandes huvudhår och ruska huvudet till sanslöshet.¹⁰

Läroverkskulturen var en manlig våldskultur, där lärarnas rätt att aga sanktionerades av läroverksstadgan. Den rätten var reglerad på så vis att läraren endast under vissa omständigheter fick ta de yngre eleverna - men aldrig de äldre - i handgriplig upptuktelse. Av memoarerna att döma användes emellertid lärarväldet ganska urskilningslöst, och tjuvnyp, örfilar och offentlig aga bränner i minnet många årtionden senare. På så sätt signalerades ett budskap om att våldet var en naturlig och legitim del av manskulturen.

Det offentliga manliga vuxenväldet hade sin motsvarighet i elevernas egna aktiviteter. Krigslekar och snöbollskrig på raster och fritid var en inskolning i ett aggressivt beteende, där den fysiska styrkan värderades högt. Att vissa pojkar också socialiserades i enlighet med nävrättens bud är Ebbe Lieberath, den svenska scoutörelsens grundare, ett exempel på. Han berättar om hur han en gång träffades av en snöboll, så att ögat började blöda. Men när han bad en lärare att få gå hem, fick han till svar en örfil och en uppmaning att gå och sätta sig:

Undersökningen sedan hos doktorn visade att

regnbågshinnan spruckit. En hop droppar i ögat och en veckas mörkrum och så var man färdig för nästa batalj. Inte något huttel, inga klagomål hos rektorn, insändare i tidningen eller dylikt, som i våra dagar, så snart en ungherre fått sig en vinge eller råkat ut för en olycka - - -. Det fanns krut i både föräldrar och pojkar på den tiden.¹¹

Det fanns också ett mer ritualiserat våld i elevernas egen kultur - pennalismen - med en åldersreglerad ordning för kamratbestraffningar. Den ordningen förbjöds visserligen i 1820 års läroverksstadga, men lärarna såg många gånger genom fingrarna med den. De riter som utspelades kring pennalismen var tänkta att härda den unge pojakens psyke. Den förnedrande och våldsamma skändning som en första klassare utsattes för var en slags initiationsrit som man måste uthärda för att upptas i pojkkollektivet:

Som nykomling i skolan skulle man först döpas under pumpen, och sedan misshandlades man på allehanda sätt af de äldre kamraterna. Hade man kurage och visste att något så när bita ifrån sig, slapp man snart igenom, - - - men var syndaren blödig och ömklig, fick han en längre tid lida af de äldres öfversitteri, innan de ledsnade vid att se eländet.¹²

Den grymma läxan som den pennalistiska ordningen inpräntade var: Visa dig inte svag! Gråt inte! Uthärda smärtan! Därigenom kunde en elev komma tämligen lindrigt undan, medan den som inte klarade att bita ihop tänderna om smärtan kunde förvänta sig fortsatta förnedringar. Föraktet för det svaga förefaller ha varit ett genomgående drag i kamratrelationerna.

Till denna manliga våldskultur hörde också alla de regelrätta slagsmålen med folkskolepojkarna:

Under skolåren pågick tre stora krig, ett med folkskolepojkarna, som var mångdubbelt överlägsna, men som ibland kunde besegras med hjälp av list. Ingen av stadens patrullerande poliskonstaplar ingrep trots att blesyrerna ibland var nog så blodiga. Dessa krig ansågs vara ett slags sport, som ingöt mod och kraft i de ungas sinnen.¹³

Det här var krig som de unga själva organiserade med överhöghetens tysta gillande, men "lekarna" hade sin motsvarighet i en mer formaliserad krigsfostran anbefalld från högre ort. Under 1860-talet med dess skandinavisti-

ska strömningar infördes militärövningar och vapenexercis i syfte att befrämja ungdomens "fysiska utbildning till ett kraftigt, starkt och härdadt slägte" och att vänja den till en "oafvänd uppmärksamhet på gifna föreskrifter, till ordning och lifaktighet" – allt till fosterlandets gagn.¹⁴ Det här var inte bara en tom paragraf. Det exercerades livligt runt om i de svenska läroverken till gossarnas stora förtjusning:

Med glädje minus jag exercisen på skolgården och särskilt utmarschern med gevär, fana och militärmusik. --- Det är verkligen synd och skam, att dessa militärövningar i skolorna borttagits. Tror man, att svenska gossar därigenom bli mindre krigiska? Miss-tag!¹⁵

Men det fanns också pojkar med pacifistiska sympatier, och för dem var krig något orättfärdigt. I sina dagboksanteckningar beskriver en sådan elev hur han knappt vågade sig ut inför kamraternas hot om stryk. Av lärarna blev han uppmanad att hålla inne med sina "nihilistiska och fosterlandsförrädiska" åsikter.¹⁶ Det finns också andra exempel på ynglingar, som hade svårt för att finna sig tillrätta i den kända och utagerande ungdomskulturen. Så här upplevde en grubblare som Pär Lagerkvist sin läroverkstid:

- - önskat att jag blott haft en enda för vilken jag kunnat yppa dem alla (hundredrals svallande känslor) utan att bli kallad en pojkvirring, som tror sig veta och förstå någonting, men som borde hålla mun. Ja, detta är den dom man får därför att man icke som dessa andra tala om pojkestreck, skolpåscher eller annan smörja utan verkligen gå något djupare och tala om något som kan vara näring för själen.¹⁷

Pär Lagerkvist var inte ensam i sin gymnasistroll. I memoarerna skymtar en "orons kultur", som präglades av ett gymnasialt svärmod¹⁸ och nattliga diskussioner om livets mening – ett tecken på att den ungdomliga manskulturen ingalunda var enhetlig.

Fostrade både kroppen och själen

Militärexercis och gymnastik syftade alltså till att stärka elevkollektivets fysiska status. Läroverkets intellektuella skolning ansågs dock verka i motsatt riktning. I debatten utmålades skolgossen som en blek, kutryggig och närstynt plugghäst, som satt lutad över sina böcker i

stället för att vistas ute i den friska luften. En sådan ensidig betoning av själsförmögenheterna ansågs leda till en brist på levnadslust och företagsamhet, håglöshet och apati, en andlig bleksot, som gjorde de unga gossarna till gubbar i förtid.¹⁹ I många statliga utredningar diskuterades hälsoläget, och man fann att den svenska läroverksgossens kondition var hotad. Av en hälsoundersökning från 1880-talet att döma var det verkligen också illa ställt: 45 procent av läroverkseleverna uppgavs lida av någon form av allvarlig kroppslig åkomma.²⁰ Kring sekelskiftet var 10 - 16 procent av eleverna befriade från gymnastik på grund av medicinska skäl.²¹

Larmrapporter om läroverkselevens kroppsliga förfall orsakade stor oro och mycken debatt. Den oron bottnade i en allmän omsorg om den enskilde elevens fysiska hälsa, men den bör också ses mot bakgrund av läroverkens uppgift att fostra nästa generations manliga maktbärare. Maskulinitet, styrka, mod och handlingskraft är ju attribut som med den tidens mått mätt (och även med senare tiders) förstärkte maktens legitimitet. Makten borde dessutom utstråla hälsa: en blek närstynt och kutryggig person kunde svårigen upprätthålla en personlig auktoritet. I den fredliga konkurrensen hävdade man sig heller inte längre enbart med hjälp av glosor och årtal. Andra vapen som "en oböjlig vilja, glad företagsamhet och en frisk, härdad kropp" behövdes också.²² Det borgerliga mansidealet var verkligen inte lätt att förverkliga, speciellt som intellektuellt arbete ofta associerats med det feminina medan kroppslig arbetars manliga identitet fick sin bekräftelse i hans fysiska yrkesutövning.²³

Botemedlen mot läroverkselevens fysiska förfall var bl a mindre läxor, förbättrad arbetsmiljö med god belysning, läsvänlig tryckstil, sittriktiga pulpeter etc. Här fick nu gymnastiken, bedriven i Lings anda, en viktig uppgift att fylla, men den fria lekens uppfostrande betydelse betonades också. Den ansågs befördra handlingskraft, djärvhets och beslutsamhet, och den pojke som inte lekt som barn dög inte heller till att handla, när han blev man.²⁴

Men en borgerlig man var också artig och belevad, klädde sig väl i hög hatt, mörk kostym och spatserkäpp. I memoarlitteraturen finns många detaljerade beskrivningar av just lärarnas kläder och kroppsspråk. I undervisningssituationen, med en lärare som ofta föreläste, fanns många tillfällen att begrunda den yttre

apparationen. Eftersom minnesbilderna många år senare är så tydliga, var lärarens uteende och klädsel något man uppenbarligen förhöll sig till.

Han var alltid ytterst elegant och alltid svartklädd, i en lång redingot, stort, öppet, snö vitt skjortbröst, en vit halsduk efter modet från århundradets början, i sjäva verket en bred bindel, i vilken hakan kunde begravas, samt små, upprättstående "fadermördare". Ute var han städse iförd en skyhög skorshatt och en nästan fotsid, blå slängkappa med en krage, som räckte ända till händerna.²⁵

Ett attribut som definitivt visade att man var herre – spatserkäppen – erövrades vid skolgångens slut, och med sina associationer till en skeptronstav symboliserade den också *rätten att tala*. Studentfesten var en slags *rite de passage* in i den vuxne mannens värld:

Viktiga, skrikande, naiva, bleka av det myckna plugandet, med studentmössorna på huvudet och leopoldkapparna fumligt hanterade resonerade vi på en gång generade och självsäkra med hovmästaren och ett tag till och med med herr Davidsson angående sexans och punschens pris --- Men livat var det, då vi skålade med varandra och det hette: "Nej, du bockenfot, för fan!" och dylika yttranden av obestridlig manhaftighet.²⁶

I läroverkets ordningsregler var naturligtvis alkoholförtäring helt förbjudet, men mot det förbudet syndades det friskt. I läroverkminnena finns många berättelser om öl-, vin- och punschkalas. Alkohol var ju också något som ingick i den vuxna manskulturen, likaväl som cigarren eller pipan i mungipen var en manlig symbol. Västeråsynglingen Johan Iverus antecknade noggrant i sin dagbok hur många pipor, cigarrer och punschglas han förbrukade per dag – ett tecken på hur viktiga dessa riter var för att forma en manlig identitet.²⁷

Vi har hittills främst uppehållit oss vid det kroppsliga, men läroverkskulturen var ändå till sitt väsen andlig. Alla lärare använde sig inte heller av fysiskt våld utan deras auktoritet vilade på andra egenskaper. Lärarna representerade således olika manlighetsideal. Adjunkten Åkermark t ex var en:

Balder i gudaskaran. Nej denne fysiskt imponerande, genomgymnastiserade och andligt vida man ville ingen komma åt. --- I Å:s klass visste man, att en lärare regerade med oväld och ärligt nit, en karl som förstod sig på maskorna i ett pojködes väv. Aldrig

behövde han vädja till örfilens argument. Under hans timmar var det ordning, arbete, trivsel.²⁸

Arvet från katolska katedralskolor och reformationens prästskolor levde kvar, och den lutherskt stränga moralen genomsyrade skolans vardag. Det var också i första hand intellektet som skolades. Läroverkets viktigaste mål var ju att utbilda män till intellektuella yrken och för en borgerlig manlig offentlighet. Vissa lärare med en ämbetsmans självskrivna auktoritet fungerade här som förebilder:

Lagergren, berömd för sin fasta hand som läroverkschef, var en romersk prokonsulstyp, en härskare av naturen, ej högvuxen men smärt och senig med ett mejslat ansikte. Log gjorde han sällan, och skedde det någon gång låg det något oroande i hans leende. Han imponerade utan att göra det minsta för det. Han utstrålade en tyst kraft av makt- och pliktmedveten hög ämbetsman, en inkarnation av statens begrepp.²⁹

För vissa elever var läroverkstiden en förberedelse för maktpositioner. Under vår undersökningsperiod omdefinierades emellertid maktens kunskap. Längre hade latinet varit det viktigaste ämnet, samtidigt som det fungerade som en viktig genusmarkör eftersom latin inte lästes i flickskolorna. Längre fram fick den manligt präglade naturvetenskapen ett större utrymme, och den klassiskt bildade ämbetsmannen ersattes av en expert med fackkunskaper på livets skilda områden. Den tekniksakkunnige trädde i den normsakkunniges ställe. Det gick inte längre att styra samhälle enbart med hjälp av lagboken.³⁰

En borgerlig man skulle också kunna argumentera för sin sak, han såg sig själv som de svagas språkrör i det offentliga samtalet, han gav sken av att vara upphöjd över allt egenintresse. Konsten att argumentera tränades under lärarnas överinseende vid disputationer i latin, en verksamhet som längre fram övertogs av de litterära elevföreningarna. Vid diskussionskvällar, uppsats- och deklamationsstävlingar övades den retoriska förmågan. Där diskuterades historiska frågor som "Kan Maria Stuart sägas hafva förtjänat sitt öde?". Existensiella och moraliska frågor fanns ofta på programmet: "Är den slöja, som är bredd öfver framtiden, en barmhärtighetens eller obarmhärtighetens väf?" eller "Kan det vara nyttigt för skolynglingar att, såsom vi göra, blott promenera på gatorna?". Politiska spörsmål avhandlades

ibland: "Är ett allmänt europeiskt krig möjligt och hvilken ställning bör Sverige i händelse af ett sådant intaga?" eller "Hvilken ställning böra vi intaga mot kvinnoemancipationen?"³¹

Dessa klubbar var en ungdomlig miniatyr av de vuxna männens borgerliga offentlighet och en träning för en kommande roll i denna. Här finslipades språket, de professionellas främsta vapen i kampen om makt och inflytande. Här liksom i skolan formades den *culture of critical discourse*, som enligt Alvin Gouldner är kännetecknet för de intellektuella kultur.³² Den borgerliga manliga hegemonin vilade på ett språkligt kapital lika väl som på ekonomiska och andra kulturella resurser.

*Borgerlighet och manlighet
– två sidor av samma mynt*

De uppfostringsideal som skolan direkt eller indirekt förmedlade var ett led i pojknarnas manlighetsfostran, men de var samtidigt också delar av en borgerlig klassideologi. Nu är begreppet borgerlig ideologi och borgerlig kultur långt ifrån entydiga, trots att vi forskare ofta använder dem som om vi alla vore överens om deras innebörd. Men vilka grupper var det egentligen som bar upp en borgerlig ideologi? Tänker man uteslutande på storbourgeoisien, eller räknas de dygder som småborgaren representerade också som borgerliga?³³ Den protestantiska etik, som Max Weber menar hängde samman med kapitalismens uppkomst, hade ju sin främsta grogrund i småborgarens vardag, där t ex flit, sparsamhet och pålitlighet var livsnödvändiga dygder. Eller är det som många marxister säger, att den borgerliga ideologin formulerades av bildningsborgerskapet, de intellektuella?³⁴ Och hur förhåller sig borgerliga ideal till aristokratiska? Förborgerligades den svenska adeln, eller tog borgarklassen över de aristokratiska idealen? Och den skötsamma arbetarkulturen – hur borgerlig eller småborgerlig var den?³⁵ Och varför var det så viktigt för de lägre tjänstemännen att dra kulturella gränser mot arbetarklassen? Det hela kompliceras ytterligare av att den borgerliga kulturen inte var statisk utan i ständig omvandling och fylld av motsättningar. Vad skilde t ex en uppåtstygande borgarklass från den som vid 1800-talets slut hade befäst sin ekonomiska, politiska och ideologiska maktställning? Frågorna är många. Men några entydiga svar har vi inte funnit. Det betyder inte att det saknas forskning om den

svenska borgerlighetens olika delar, men det är svårt att få en samlad bild av kulturella likheter och olikheter mellan de olika skikten.³⁶

De flesta forskare verkar dock vara överens om att det fanns en kärna av borgerliga dygder. Den innefattade en metodisk och rationell livsföring, den byggde på den individuella prestationen, självdisciplin, driftskontroll och respekt för bildning. Andra nyckelbegrepp var ansvarstagande, beslutsamhet och handlingskraft. Och mycket av detta fanns inbyggt i skolans organisation och inre liv. Skolpojken tid var minutiöst schemalagd, och detta befrämjade en **metodisk livsföring**, där tiden sågs som en begränsad resurs som man måste hushålla med. Parallellt med tidsdisciplineringen pågick en rumslig disciplinering, där principen "Var sak på sin plats" inpräntades.³⁷ Den passade också väl in i ett rationellt borgerligt levnadssätt.

Ideologin om **den individuella prestationens betydelse** – en centralt borgerlig uppfattning – har av tradition en fast förankring i skolans vardag, där åtminstone formellt rent meritokratiska principer alltid varit styrande. Elevens väg genom den lärda skolan var också kantad med ständiga prov, där hans prestationer vägdes och mättes. Muntliga inträdesförhör, dagliga läxförhör, skriftliga prov, mitterminsbedyg, offentliga examensförhör, flyttningsförhör vid höstterminens början, prövningar för avgångsbetyg – listan över alla provtillfällen kan göras lång. Den meritokratiska ideologin tog sig ett mycket konkret uttryck i klassrummet: där satt eleverna nämligen i kunskapsordning efter principen klassens primus längst fram och klassens svarta får längst bak. Att synas, bedömas och värderas var en symbolisk struktur som genomsyrade hela skolkulturen. Med Jonas Frykmans träffande beskrivning:

Man fick lära sig att man själv och andra hela tiden bar på en substans som kunde prövas och bedömas. Det kallades för kunskaper eller lärdom och det var något som lyftes fram och förevisades med språket som hjälp. Med kunskaper kunde man få glansbilder i söndagsskolan, vinna betyg i skolan, få vitsord av läraren, skaffa sig position i förhållande till kamraterna, indela världen i kunniga och okunniga, korkade och begåvade. Kunde man bara resonera klart och redigt, särskilja och systematisera, benämna och intellektualisera vann man framgång och fick erkännande --- det var vanan mer än kunskaperna man fick med sig.³⁸

De mer småborgerliga dygderna **flit, uthåll-**

Tabell 1. Skillnader mellan flickskolans och läroverkets läroplanskoder.

Skolform Mål och viktigaste undervisningsmoment	Läroverk	Flickskola
Modersmålet	Logik och abstraktion Grammatik Korrekt stavning och interpunktion Dispositionsteknik	Känsla och fantasi Korrekt stavning och interpunktion Talövningar och välläsning, Litteraturhistoria och litteraturläsning
Historia	Nationell fostran Politisk historia	Nationell fostran Kultur- och socialhistoria Konsthistoria
Naturvetenskapliga ämnen	Grund för vidare vetenskaplig utbildning Kemiska formler Systematiseringar av växter och djur Fysikaliska lagbundenheter Forskningsmetoder	Praktisk tillämpning i vardagslivet Kemi för hushållet Biologi för hälsoläran Optik för smakens höjande
Matematik	Formell bildning, logik och abstraktion Avancerad algebra Integral- och differentialkalkyl	Praktiskt syfte Vardagslivets matematik De fyra räknesätten Geometri

Källa: Bearbetad efter uppgifter i Kyle (1972), s 127-145.

lighet och pålitlighet premierades också i skolans normsystem. Flitiga och "obegåvade" pojkar sattes framför mer "begåvade" men lata. Utan högsta betyg i flit var det ingen idé att aspirera på stipendier och premier. Pålitligheten var en norm som bl a förbjöd stöld, och kollegiet såg inte mellan fingrarna med dem som bröt mot det sjunde budet. För sådana försyndelser utmättes hårda straff. Men det fanns andra former av oärlighet som inte heller tolererades som t ex fusk och lögn. Den som förbrutit sig förväntades också att ärligt och uppriktigt erkänna sina försyndelser. Den som i det längsta försökte slingra sig fick ofta ett

hårdare straff än den som omedelbart vidkändes sitt brott.

Den ideologi som präglade livet i skolan var således i mycket i harmoni med en borgerlig kultur, men för den skull resulterade skolåren säkerligen inte i en borgerligt strömlinjeformad skara. Elevernas egen kultur t ex var ju i många stycken en motkultur – en bråkig kultur. Sena ankomster, skolk, trots mot ordningsregler, tjuvrökning, besök på olika utskänkningsställen, fusk och allehanda hyss var minst av allt uttryck för en metodisk livsföring, flit, uthållighet och pålitlighet. Det var ungdomliga protester mot skolans drill och disciplin. Den bråki-

Läroverksläraren var idealtypen av en bildad medelklassman med paraply, käpp, hatt, mörk kostym, kravatt och fadermördare. Förhållandet mellan lärare och elev skulle fungera som ett fader-sonförhållande, men detta ideal ville inte alltid infinna sig. Många elever minns sina lärare med fasa, andra har mycket positiva minnen. Lärarkollegiet i Västerås vid sekelskiftet. Foto: Västerås stadsarkiv.

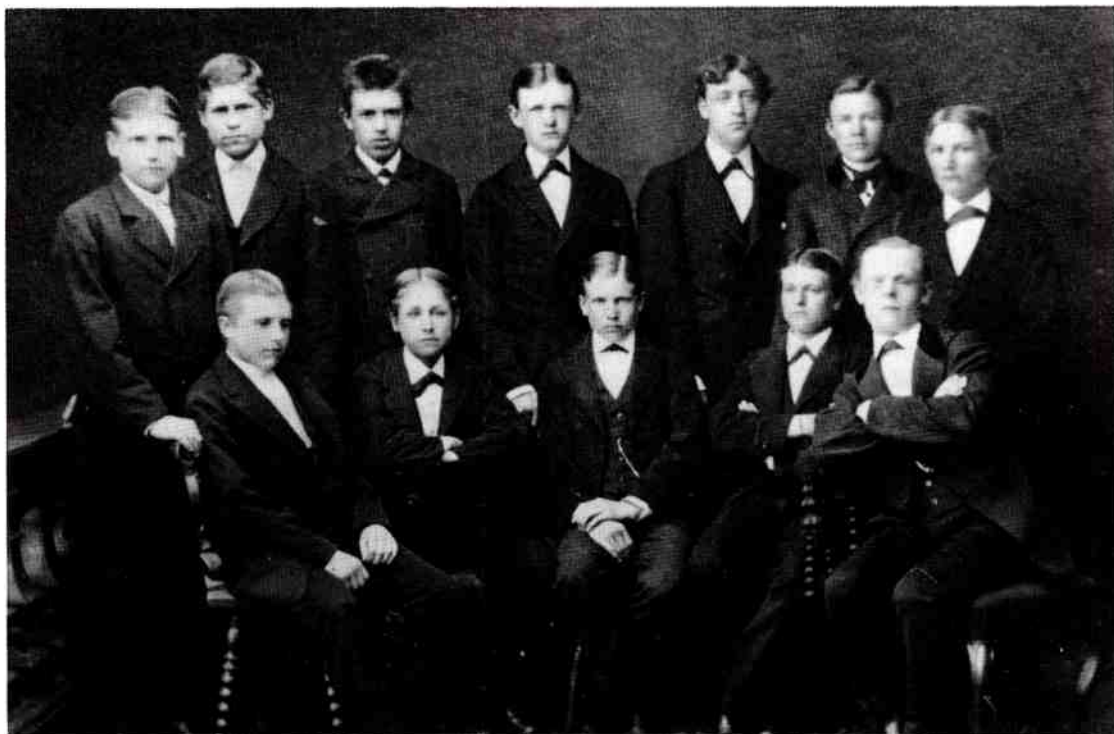
ga elevkulturen var också en arena där norm- och regelsystem prövades och ifrågasattes. För dessa pojkar var det alltså minst av allt självklart att man i alla lägen skulle underkasta sig en given ordning. De erfarenheterna var säkert relevanta för en blivande makthavare, och att denna bråkiga kultur trots allt tolererades inom vissa gränser, är måhända ett uttryck för att det inte var fråga om en renodlad **motkultur**. Dessutom var den ett led i experimenterandet med och formandet av en egen identitet och ett sätt att prova på den vuxna manskulturens fröjder.

Många av de borgerliga dygder som läroverket befrämjade var faktiskt sådana som förknippades med manlighet. I förhärskande definitioner av manligt och kvinnligt stod det kvinnliga för oordning, irrationalitet, natur, sexualitet, emotionalitet. Kvinnor ansågs vara oförmögna att tänka logiskt och abstrakt, de hade en benägenhet att fastna i detaljer och saknade förmåga till överblick. Mannen representerade motsatsen till allt detta, en motsats som rimmade väl med den lärda skolans honnörsord: ordning och reda, logik och förnuft,

driftskontroll och självdisciplin. De mansideal, som betonade kroppslig styrka, och den manskultur, där våldet var en legitim ingrediens, fanns också representerade i läroverkets vardag. Den åtskillnad som i praktiken gjordes mellan könen i arbetsdelning, i lagar och förordningar och i familjen förstärktes på så sätt av utbildningssystemets könsliga uppdelning i gossläroverk och flickskolor. Utbildningssystemet var därför ett medel att befästa gällande definitioner av manligt och kvinnligt och därmed också den kvinnliga underordningen.

Det könspräglade kulturella kapitalet

Flickorna var alltså utestängda från läroverken och därmed också i praktiken från maktens kunskap. De flickor som eftersträvade en högre utbildning på högskolenivå var hänvisade till att själva bekosta sin utbildning och att avlägga studentexamen som privatister. Men deras frånvaro från den lärda skolan hade en be-

I läroverken fostrades läroverkspojkar till "Morgondagens män". Det offentliga språket tränades vid diskussionskvällar och deklamationstävlingar i litterära sällskap. Många av riterna och ceremonierna vid läroverken var akademiska. Gymnasister vid Västerås högre allmänna läroverk på 1800-talet. Foto: Västerås stadsarkiv.

stämd mening. Den meningen blir tydlig om det kulturella kapital, som institutionaliserats i formell utbildning, analyseras ur ett genusperspektiv.

Den lärda skolan var av tradition en utbildning för blivande präster och statstjänstemän,³⁹ och det innebar att den per definition också var en pojkskola. Men under 1800-talet omdefinierades läroverkets mål till att också gälla en allmän medborgerlig bildning för det borgerliga livets olika sfärer. Därvid uppkom frågan: var inte (åtminstone vissa) kvinnor också medborgare som behövde allmän bildning utöver folkskolekursen? Allt fler kvinnor återfanns också ute i yrkeslivet, och många kvinnor med borgerlig bakgrund befann sig i positioner som krävde vissa utbildningskvalifikationer.

Flickornas utbildning för yrkeslivet blev därför en samhällsfråga, som inte i längden kunde sopas under mattan. Men var detta verkligen en statlig angelägenhet? An så länge var svaret på den frågan nej, och det trots att staten vid 1800-talets slut övertagit en stor del av ansvaret för männens yrkesutbildning.⁴⁰ Det hela kompli-

cerades dessutom av att många manliga röster fortsatte att hävda, att hemmet och familjen var kvinnans enda rätta verksamhetssfär, trots att den bistra verkligheten såg annorlunda ut. Utifrån en sådan uppfattning blev frågan om flickornas utbildning detsamma som en utbildning för hemmet, och att staten skulle ta ansvar för det – det var väl ändå att gå för långt?⁴¹ Gränsen mellan det allmänna och enskilda var i flickornas utbildningsfråga därför mångdubbelt svår att rubba. Flickskolorna förblev därför privata institutioner, även om statsbidrag började utbetalas till de flickskolor som uppfyllde vissa statliga normer.⁴²

Det här var i linje med de etablerade definitionerna av manligt och kvinnligt som placerade kvinnor i ett fack och männen i ett annat – allt enligt åtskiljandets och den hierarkiska principens logik.⁴³ Det som ansågs vara ett värdefullt kulturellt kapital var manligt definierat och dessutom ingenting som kvinnor var betjänta av. Det skulle omsättas på en marknad i en manlig offentlig verksamhet. Därför hade flickor inget i den lärda skolan att hämta. Där-

emot kunde de få odla ett mindre marknads-mässigt kulturellt kapital med kvinnliga förtecken i andra skolformer, och det är här som flickskolorna kommer in i bilden.⁴⁴

Vilket innehåll hade då det kvinnliga kulturella kapital som flickskolorna tillhandahöll? Det var inriktat mot familjens sfär, och det skulle inte i första hand omsättas på en marknad (äktenskapsmarknaden undantagen). I den lärda gosskolan skulle pojkarnas karaktärer dansas för ett offentligt värv med hjälp av latinet och klassicismen, medan flickskolan mer inriktades på en salongsbildning. Sällskapstalanger som pianospel, konversationskonst på franska och lyxbroderi skulle utvecklas. Språkundervisningen i pojkskolan byggde på grammatik för att det logiska tänkandet skulle tränas, medan guvernantmetoden med det talade språket stod i centrum i flickskolan,⁴⁵ ett av många exempel på hur uppfattningar om männens logiska natur och kvinnornas emotionella väsen resulterade i skilda läroplanskoder.

Men liksom klassicismens onyttiga salongsvärde började ifrågasättas för läroverkets del, uppkom också en reaktion mot flickskolans "pianoklinkande salongsdockor." Krav på mer nyttiga kvinnokunskaper höjdes nu. Medborgarkunskaper och naturvetenskapliga kunskaper borde upptas på flickornas schema, men de kunskaperna skulle liksom tidigare få sin tillämpning i första hand inom hemmets väggar och inte på marknaden. Vardagslivets kemi fick praktisk tillämpning inom ämnet huslig ekonomi, nyttig klädsömnad sattes framför lyxbroderier, och som blivande mödrar behövde flickorna historiekunskaper och litterär bildning för att kunna fostra sina söner till svenske män. På så sätt fick flickskolorna en mer utilitistisk inriktning. I stället för den förfina adelsfröken började bilden av en borgerlig rationell hustru tona fram, samtidigt som uppfattningarna om könens olika natur och bestämmelse fick tydliga genomslag i skolornas mål och läroplaner. Jfr tabell 1.

Skillnaderna mellan flickskolans och läroverkets timplaner var också stora. Kring sekelskiftet upptog t ex franska språket 23 procent av flickskolans timantal, men bara åtta procent på läroverkets reallinje. Som kontrast kan nämnas att matematik och naturvetenskap omfattade 21 procent i flickskolan men 34 procent på reallinjen. Övningsämnet slöjd var mycket viktigt i flickskolan, men förekom knappast alls i läroverket.⁴⁶ Flickskolan och läroverket ut-

gjorde således två helt olika kulturella system som skapades utifrån distinktionerna mellan manligt och kvinnligt. I denna process blev just kontrasterna mellan könen viktiga meningsbärande. Läroverkens symboliska organisation fick sin manliga prägel i relation till flickskolans kvinnliga symbolik. Därför kan man säga att flickskolan och läroverket tillsammans representerade den borgerliga kulturens Janusansikte. Läroverkets halva vette mot marknaden och offentligheten och präglades av kylig rationalitet och förnuft, medan flickskolesidan stod för hemmets varma atmosfär, där känslor och det spontana fick frodas. Flickskolekulturen var således en nog så viktig del av en borgerlig klassformering, ty som Jürgen Kocka påpekar kan en borgerlig kultur inte blomstra utan en domestik ideologi där fritid och spontana kulturella aktiviteter omhuldas.⁴⁷ Ur ett borgerligt helhetsperspektiv var den borgerliga köns- och klassbildningen därför funktionell. Att sedan flickskolan i praktiken kom att fungera som en slags yrkesutbildning för ogifta kvinnliga lägre tjänstemän i statliga verk och institutioner är en annan historia och ett exempel på att definitioner av kvinnlighet också successivt omprövades.⁴⁸

Borgerlighetens genusformering och klassformering

Under vårt projektarbete kring 1800-talets läroverk har vi gång på gång känt oss överväldigade av att de strukturer som präglade läroverkets utveckling var så kompakt manliga. På fotografier har vi mött manliga lärare, gossaktiga skolpojkar, unga män med studentmössan på huvudet, skolgossar som övade vapenexercis på skolgården, ynglingar som experimenterade med fysiksalens manligt tekniska attribut och ett till synes oändligt hav av pojkar i olika åldrar bänkade i aulan. Dessutom har vi noterat att den värld som omgav läroverken och påverkade dem bars upp av manliga strukturer. Läroverken var t ex en del av den ideologiska statsapparaten, och staten var en heltigenom manlig konstruktion och dess representanter var män. Läroverkets kunskapsideal hade rötter i manliga traditioner och utvecklades inom en manlig sfär. Naturvetenskaperna, som med tiden fick ett allt större utrymme på schemat på bekostnad av latin och klassisk bildning, producerades och präglades av manliga intressen, manligt tänkande och en manlig symbolik.⁴⁹ Här har

vi en bra illustration till Harriet Bradleys beskrivning av hur samhällets institutioner centreras kring männen:

-- most social institutions are shaped around male definitions, priorities, requirements, preferences; men run most of them, if not all; the political and social ideas that rule our epoch come from men; in sum society revolves round men, is literally 'androcentric'.⁵⁰

Men kvinnorna flyttade ändå fram sina positioner, och den traditionella manliga dominansen hotades.⁵¹ I ett viktigt avseende lyckades emellertid männen hålla ställningarna. Den kunskap, som ledde till de högre professionerna och som därför gav makt, var förbehållen männen. Eftersom läroverken var kungsvägen till vetenskapen, blev dessa skolor viktiga instrument för att bevara och återskapa den manliga könsmakten. Läroverken stod som förgård till den vetenskapliga världen, och vetenskapsmännen blev viktiga ideologiska maktbärare. Hela den lärda kulturens attribut med professorsstolar, doktorshattar, processioner och lagerkransar var manliga symboler. Att kvinnor förvägrades tillträde till detta revir säkrade den manliga hegemonin över det kulturella kapitalet. I det ljuset skall man också se det hätska motstånd som läroverkslärarkåren mobiliserade mot kvinnliga akademikers krav på rätten att undervisa i gossläroverken.⁵²

Skola för maktens män

Läroverken var en skola för maktens män och ett betydelsefullt led i det borgerliga manlighetsprojektet. Där skulle pojkar fostras till män av män både till kropp och själ. I den lärda skolan med dess betoning av logik och förnuft, abstraktion och vältalighet skulle den borgerlige mannens intellektuella förmågor formas. Gymnastik och krigsfostran syftade till att öva och stärka de fysiska krafterna. I elevkulturen fick själen sin näring i skolföreningarnas mångfald, och kroppen (och psyket) skulle härdas i slagsmål, i den pennalistiska slagordningen, i lekar och idrottstävlingar. I elevkulturen övades också andra manliga uttrycksformer – punsch-öl- och vindrickning, rökning och rituella ceremonier i hemliga sällskap. Fadersrelationen mellan lärarna och deras elever var ägnad att ge pojkarna en könsidentitet. Läraren skulle vara den gode fadern men samtidigt den straffande. Läroverkspojken

måste lära sig att leva med de dubbla budskapen om kärlek och våld som ingredienser i en manlig identitet.

Dessa kulturmönster främjade elevernas bilder av sig själva som blivande maktbärare, samtidigt som de skolades in i maktutövandets teknologi. I elevföreningarna tränade pojkarna sin förmåga att tala alltmedan de successivt erhöll rätten att tala – först i det lilla skolsammanhanget, sedan i den borgerliga manliga offentligheten. Den hårda disciplinen med kroppsaga och elevpennalismen handlade å ena sidan om underkastelse under en given ordning, men å andra sidan förberedde det för en framtid som maktbärare med rätt att styra, ställa och straffa.

Medelklassens formering var för att använda Davidoffs och Halls terminologi *gendered* eller könspräglad. Genusformeringen var således en viktig del av klassformeringen.⁵³ Den maskulinitet som konstruerades inom medelklassen kännetecknades av yrkesarbete, utbildning och kompetens, rationalitet, handlingskraft, autonomi och kontroll, och som vi sett representerade den lärda skolan mycket av detta. Men borgerlighetens formering hade också en annan och komplementär genuskonstruktion, den feminina. Den var maskulinitetens motsats – oavlönat arbete, bildning i stället för utbildning, känslsamhet, passivitet och beroende. Genom att flickorna var utestängda från läroverken, var dessa skolor aktivt medskapande i borgerlighetens genusformering. Det borgerliga projektet var i påfallande grad manligt – borgerlighet och manlighet var egentligen samma sak. Men det hela byggde ändå på och förutsatte en kvinnlig komplementär sfär. Den utvecklades inom flickskolans domäner, och det kulturella kapital som där odlades harmonierade med detta könssystem.

Utbildningssystemet var således en viktig del i formandet av de sociala könen. Den sanningen var uppenbar i 1800-talets Sverige med dess öppna könssegregerade skolsystem, men den sanningen gäller fortfarande i våra dagar, även om den öppna segregeringen nu ersatts med mer dolda och sofistikerade mekanismer.

Noter

¹ Denna artikel ingår i ett projekt som delvis finansierats av Riksbankens Jubileumsfond. Projektet slutredovisas i en kommande bok 1993, "Där de härliga lagrarna gro..." *Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850-1914*.

² Nordberg (1934) s 76.

³ Florin & Johansson (1990a), s 507-524.

- ⁴ Florin & Johansson (1993 fc)
- ⁵ *ibid.* Till borgerligheten räknar vi i detta sammanhang kapitalägare, olika professionella grupper, lägre tjänstemän och småföretagare.
- ⁶ Vi har gjort två uppföljningsstudier, dels av samtliga elever vid Karlstads högre allmänna läroverk 1850-1900, dels av de elever som fullföljde studierna fram till den avslutande studentexamen vid Växjö högre allmänna läroverk 1850-1909. Jfr *ibid.*
- ⁷ Jfr Blom (1990); Gillis (1992) s 149-176.
- ⁸ Kimmel (1987) s 121-153.
- ⁹ År 1918 erhöill kvinnliga akademiker rätt till lektors- och adjunktstjänster vid läroverken, och 1927 öppnades dessa skolor även för kvinnliga elever. Jfr Florin & Johansson (1990b) s 17-29.
- ¹⁰ Hemberg (1936) s 27.
- ¹¹ Lieberath (1935) s 159.
- ¹² Netzler (1985) s 256.
- ¹³ Ström (1940) s 56. De två andra krigen som utkämpades var kavallerikrig mellan olika skolklasser samt indiankrig under sommaren.
- ¹⁴ SFS 1863:3.
- ¹⁵ Santesson (1934) s 70.
- ¹⁶ Lindberg, Hugo, Dagbok nr 1, 11 maj 1906; 12 okt 1906; 13 okt 1906; 20 okt 1906; 30 apr 1907.
- ¹⁷ Pär Lagerqvists arkiv, Dagbok den 1/12 1906.
- ¹⁸ Uttrycket är lånat från Frykman (1986) s 59f.
- ¹⁹ *Berättelse om det sjuttonde allmänna svenska läraremötet (ASLM) i Malmö den 16-18 juni 1903* (1904), Åkermark, s 141ff.
- ²⁰ Närsynthet klassificerades som en allvarlig fysisk defekt tillsammans med ryggradskrökning, bleksot etc. Hälsoundersökningen redovisades i: *Läroverkskomiténs underdåniga utlåtande och förslag angående organisationen af rikets allmänna läroverk afgifvet den 25 augusti 1884 del II* (1884).
- ²¹ Uppgifterna har beräknats ur Bidrag till Sveriges Officiella statistik serie P1, 1898-1903.
- ²² ASLM 1903, Åkermark s 143.
- ²³ Jfr Carrigan et al (1987) s 94.
- ²⁴ ASLM 1878, Schlyter s 62. Det är intressant att kontrastera den oro som vuxenvärlden gav uttryck för över att pojkar nas leklust gått förlorad mot dagböckernas och memoarernas livfulla beskrivningar av allehanda lekar och upptåg.
- ²⁵ Hamilton (1928) s 73.
- ²⁶ Laurin (1929) s 381f.
- ²⁷ Johan Iverus dagbok 1862-64, *passim*.
- ²⁸ *Goda lärare* (1941), s 90.
- ²⁹ Åberg (1991) s 27.
- ³⁰ Torstendahl (1989) s 11.
- ³¹ Västerås fosterländska gymnasistförbunds arkiv: Mötesprotokoll den 16/10 1897, 12/2 1898, 18/4 1903, 27/2 1897, 12/12 1903. Se även Karlin (1989)
- ³² Gouldner (1979).
- ³³ Så gör t ex Maria Ossowska i sin analys av borgerlig moral. Se Ossowska (1986)
- ³⁴ Se t ex Engels (1946) s 68-76. Jfr även Antonio Gramscis begrepp *organiska intellektuella*. Se Gramsci (1967) s 141-162.
- ³⁵ Jfr Ambjörnsson (1988).
- ³⁶ Söderberg (1972) har intresserat sig för alla våra medelklassgruppers kulturella framtoning. En analys av den högborgerliga kulturen finns i Frykman & Löfgren (1979), och Ericsson (1988, s 133-166) har beskrivit den svenska småborgerlighetens kulturella drag. Therborn (1989, s 116-176) och Åberg (1991, s 95-154)) har studerat bourgeoisieisen. Göransson (1990) behandlar borgarklassens äktenskapsstrategier, och Lundgren (1990), Conrads-

son (1988) och Emanuelsson (1990) har studerat olika tjänstemannakulturer.

³⁷ För en mer detaljerad beskrivning av tids- och rumsdisciplineringen, se Florin & Johansson (1991).

³⁸ Frykman (1992) s 252.

³⁹ Högre statliga ämbeten var länge förbehållna svenska män. Jfr Florin & Johansson (1990b).

⁴⁰ 1800-talet kännetecknades i övrigt av att gränsen mellan det privata och det allmänna försköts, på så sätt att allt fler områden drogs in i den statliga sfären. Man kan t ex tala om uppfostrans successiva förstatligande. Se Johansson (1987); Kilander (1991).

⁴¹ Statens ansvar för folkskoleflickans och arbetarflickans husmoderliga utbildning var också en mycket omdiskuterad fråga under 1800-talets andra hälft. Se Johansson (1987) s 61-89, 120-130.

⁴² År 1890 kostade t ex de allmänna gossläroverken 3 miljoner kr, medan anslagen till flickskolor uppgick till blygsamma 100 000 kr.

⁴³ Hirdman (1988) s 51f.

⁴⁴ Flickskolan i Sverige har undersökts av bl a Kyle (1972). Samundervisningens framväxt har behandlats av Nordström (1987).

⁴⁵ Se t ex Kyle (1972) s 78-176.

⁴⁶ I samskolorna var handarbete obligatoriskt för flickorna, medan frivillig undervisning i slöjd för gossar kunde ges "där förhållandena det medgäfvat." SFS 1905:6.

⁴⁷ Kocka (1990) s 66.

⁴⁸ Kyle (1987) s 125-136. Tilläggas bör att forskningen kring flickskolan främst behandlat debatten och att undersökningar om flickskolans vardag och praktik saknas.

⁴⁹ Dessa manliga strukturer har verkligen förblivit intakta trots kvinnliga inbrytningar på många av männens områden. Jfr Staberg (1992).

⁵⁰ Bradley (1989) s 231.

⁵¹ *ibid* s 223-240.

⁵² Jfr Florin & Johansson (1990b).

⁵³ Davidoff & Hall (1988) s 450-454.

Litteratur

- Nordberg, Fritiof (1934) *Idyll och panik i Strängnäs. I: När jag gick i skolan. Skol- och ungdomsminnen från 1800-talets senare hälft berättade av 34 svenska män och kvinnor*. Uppsala: J A Lindblads förlag.
- Hemberg, Eugen (1936) *En nitioårs minnen. Vandringer i kulturens och naturens tempelhallar*. Malmö: Bokförlaget Scania.
- Lieberath, Ebbe (1935) *Mina första femton år*. Stockholm: Albert Bonniers förlag
- Netzler, Fritz (1985) *Helsingborgsminnen från min ungdom*. (Tryckt efter faksimil från 1928). Munkedal: Carl Zakariasson.
- Ström, Fredrik (1940) *Min ungdoms strider. Memoarer*. Stockholm: P A Norstedt & Söner.
- Florin, Christina & Johansson, Ulla (1990a) Kunskap för makt - läroverken och Morgondagens män. *Historisk Tidskrift nr 4*.
- Florin, Christina & Johansson, Ulla (1993 fc) "Där de härliga lagarna gro ...." *Kultur, klass och kön i det svenska läroverket*

- 1850-1914. Stockholm: Tiden.
- Kimmel, Michael S (1987) The Contemporary "Crisis" of Masculinity in Historical Perspective. I: *The Making of Masculinities: The New Men's History*. Ed: Harry Brod. Boston: Allen & Unwin.
- Blom, Ida (1990) Changing Gender Identities in an Industrializing Society: the Case of Norway c.1870-c.1914. *Gender & History*, vol 2, No 2.
- Gillis, John (1992) Bringing up Father: Britiske faderidentiteter fra 1750 til i dag. I: *Könnet i historien*. (Den jyske historiker Nr 58-59.) Arhus: Arhus universitetsförslag.
- Florin, Christina & Johansson, Ulla (1990b) Kunskap och kompetens som vapen. *Häftan för kritiska studier* nr 3. *Svensk författningssamling* 1863:3; 1905:6.
- Santesson, C G (1934) Från Nya Elementar på 1870-talet. I: *När jag gick i skolan. Skol- och ungdomsminnen från 1800-talets senare hälft berättade av 34 svenska män och kvinnor*. Uppsala: J A Lindblads förlag.
- Kungliga biblioteket, Handskriftsavdelningen: Hugo Lindbergs arkiv
- Antecknings- och dagböcker 1906-07; Pär Lagerqvists arkiv, dagbok 1906.
- Frykman, Jonas (1986) Hur fostras en svensk intellektuell? *Tvårsnitt* nr 4, s 54-61.
- Berättelse om det sjuttonde allmänna svenska läraremötet i Malmö den 16-18 juni 1903 (1904). Malmö: Knut Wintzell.
- Läroverkskommitténs underdåniga utlåtande och förslag angående organisationen af rikets allmänna läroverk afgifvet den 25 augusti 1884, del II (1884). Stockholm: Kungliga boktryckeriet.
- Bidrag till Sveriges Officiella statistik serie P1, 1898-1903.
- Carrigan, Tim & Connel, Bob & Lee, John (1987) Toward a New Sociology of Masculinity. I: *The Making of Masculinities: The New Men's History*. Ed: Harry Brod. Boston: Allen & Unwin.
- Berättelse om det nionde allmänna svenska läraremötet i Gefle den 18-20 juni 1878. Stockholm: V Knös.
- Hamilton, Hugo (1928) *Hågkomster. Strödda anteckningar*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Laurin, Carl G (1929) *Minnen. Del I 1868-1888*. Stockholm: P A Norstedt & Söner.
- Uppsala universitetsbibliotek, handskriftsavdelningen, Johan Iverus Dagbok 1862-64.
- Goda lärare. Minnesbilder av f.d. lärjungar o.a.* (1941) Red: B Rud Hall. (Arböcker i svensk undervisningshistoria vol 63) Stockholm: Föreningen för svensk undervisningshistoria.
- Åberg, Göran (1991) *Högre allmänna läroverket i Jönköping 1878-1968*. (Arböcker i svensk undervisningshistoria vol 169) Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria.
- Torstendahl, Rolf (1989) Byråkratisering och maktfördelning i Nordvästeuropa efter 1880. I: *Byråkratisering och maktfördelning*. Red: Torsten Nybom & Rolf Torstendahl. Lund: Studentlitteratur.
- Gouldner, Alvin (1979) *The Future of the Intellectuals and the Rise of the New Class*. London: Macmillan.
- Ossowska, Maria (1986) *Bourgeois Morality*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Engels, Friedrich (1946) *Ludvig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut*. Stockholm: Arbetarkulturs förlag.
- Gramsci, Antonio (1967) *En kollektiv intellektuell*. Bo Cavefors förlag.
- Ambjörnsson, Ronny (1988) *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverksamhälle 1880-1930*. Stockholm: Carlssons.
- Söderberg, Tom (1972) *Två sekel svensk medelklass. Från gustaviansk tid till nutid*. Stockholm: Bonniers.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (1979) *Den kultiverade människan*. Lund: Etnologiska sällskapet.
- Ericsson, Tom (1988) *Mellan kapital och arbete. Småborgerligheten i Sverige 1850-1914*. (Acta Universitatis Umensis 86) Umeå: Almqvist & Wiksell.
- Therborn, Göran (1989) *Borgarklass och byråkrati i Sverige. Anteckningar om en solskenshistoria*. Lund: Arkiv Förlag.
- Åberg, Martin (1991) *En fråga om klass? Borgarklass och industriellt företagande i Göteborg 1850-1914*. Göteborg: Göteborgs universitet, historiska institutionen.
- Göransson, Anita (1990) Kön, släkt och ägande. Borgerliga maktstrategier 1800-1850. *Historisk Tidskrift* nr 4.
- Lundgren, Britta (1990) *Allmänhetens tjänare. Kvinnlighet och yrkeskultur i det svenska postverket*. Stockholm: Carlsson.
- Conradsson, Birgitta (1988) *Kontorsfolket. En etnologisk studie av livet på kontor*. (Nordiska museets Handlingar 108.) Stockholm: Nordiska museet.
- Emanuelsson, Agneta (1990) *Pionjärer i vitt. Professionella och fackliga strategier bland svenska sjuksköterskor och sjukvårdsbiträden, 1851-1939*. (FoU rapport 34) Stockholm: SHSTF.
- Florin, Christina & Johansson, Ulla (1991) Disciplineringen av klassen? Kultur, makt och genus i 1800-talets lärda skola. *Forskning om utbildning* nr 4.
- Frykman, Jonas (1992) Biografi och kulturanalys. I: *Självbiografi, kultur, liv. Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*. Red: Christoffer Tigerstedt et al. Symposium: Stockholm.
- Johansson, Ulla (1987) *Att skolas för hemmet. Trädgårdsskötsel, slöjd, huslig ekonomi och nykterhetsundervisning i den svenska folkskolan 1842-1919 med exempel från Sköns församling*. Umeå: Pedagogiska institutionen, Umeå Universitet.
- Kilander, Svenbjörn (1991) *Den nya staten och den gamla. En studie i ideologisk förändring*. (Studia Historica Upsalien-sia 164) Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Hirdman, Yvonne (1988) Genussystemet-reflexioner kring kvinnors sociala underordning. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 3.
- Kyle, Gunhild (1972) *Svensk flickskola under 1800-talet*. (Kvinnohistoriskt Arkiv nr 9) Göteborg: Göteborgs universitet.
- Nordström, Marie (1987) *Pojkskola, Flickskola, Samskola. Samundervisningens utveckling i Sverige 1866-1962*. (Bibliotheca Historica Lundensis 62) Lund: Lund University Press.
- Kocka, Jürgen (1990) 'Burgertum' and professions in the nineteenth century: two alternative approaches. I: *Professions in Theory and History. Rethinking the Study of the Professions*. Eds: Michael Burrage & Rolf Torstendahl. London: Sage Publications.
- Kyle, Gunhild (1987) Kvinnor och kunskap. I: *Handbok i svensk kvinnohistoria*. Red: Gunhild Kyle. Stockholm: Carlssons.
- Staberg, Else Marie (1992) *Olika världar, skilda värderingar. Hur flickor och pojkar möter högstadiets fysik, kemi och teknik*. Umeå: Umeå universitet, Pedagogiska institutionen.
- Bradley, Harriet (1989) *Men's Work, Women's Work. A Sociological History of the Sexual Division of Labour in Employment*. Cambridge: Polity Press.
- Davidoff, Leonore & Hall, Catherine (1988) *Family Fortunes. Men and women of the English middle class, 1780-1850*. London: Hutchinson.

Summary

of the article beginning on page 44, *Mandom, mod och mogne män*.

The number of secondary grammar schools in Sweden increased during the 1860s. Despite this increase, only three to five percent of the country's boys had access to these schools.

Women were denied the right to teach and be taught in these schools. The knowledge that could lead to higher office was reserved for men. Since these schools were the principal way to science, they became important instruments in maintaining and re-creating the male gender's power. The boys at these grammar schools acquired bourgeois virtues such as the value of individual accomplishment, self-discipline, diligence, endurance and dependability. Also characteristic for these schools was a manly violence in which the teachers' right to flog the students was sanctioned by the schools' regulations. War games and snowball fights during breaks and free time also served to teach the boys aggressive behavior where physical strength was highly valued. A ritualized violence consisting of an age-regulated order for punishment was also a part of the boys' own culture.

The education of girls was not considered to be a responsibility of the state. Because of this, girls' schools continued to be private institutions that concentrated on the home and the family. While boys were learning Latin in preparation for public

life, girls were developing social skills such as piano playing and fine embroidery. In this way, the girls' schools and the grammar schools made up two completely different cultural systems that were based on the distinctions between male and female. Together, they represented the two faces of bourgeois culture.

The fact that girls were excluded from the grammar schools meant that these schools were actively contributing to and furthering the bourgeoisie's formation of gender. The bourgeois project was male to a striking degree – bourgeoisie and manhood were actually the same thing. But this was built on and was dependent upon a complementary female sphere which developed within the girls' schools domain.

The education system, with its openly segregated school system was, then, a vital part of the formation of gender in 19th century Sweden. The open segregation has today been replaced by less visible and more sophisticated mechanisms.

*Ulla Johansson
Pedagogiska institutionen
Umeå universitet
901 87 Umeå*

*Christina Florin
Historiska institutionen
Umeå universitet
901 87 Umeå*